

М. М. Чарняўскі

КАСЦЯНЫЯ РЫБАЦКІЯ КРУЧКЫ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦЫІ *

Більшість археологічных пам'яток неоліту-бронзы з тэрыторыі Беларусі утрымваюць у сваіх культурных нашарваннях лішэ керамічныя та крэмінныя артефакты. Лішэ незначна частіна пам'яток із спецыфічнымі геомарфологічнымі властывостямі грунтів утрымваюць залишкі виробів органічного походження.

В статті розглянуто кістяні вироби — рибальскі гачкі з поселень Асавець 2 та Асавець 7 та запропоновано варіант реконструкції способів їх виготовлення із залученням методів експериментальної археологіі.

К л ю ч о в і с л о в а: торф'янік, кістяні вироби, гачок рибальскі, епіфіз, крёмінь, різець, пласціна, ретуш.

Абсалютная большасць археалагічных помнікаў неаліту-бронзавага веку Беларусі ўтрымлівае толькі крамянёвыя ды керамічныя артефакты, на падставе якіх праводзіцца рэканструяванне не толькі гаспадарчага, але і духоўнага жыцця старажытных жыхароў нашай краіны. Аднак у невялікай колькасці паселішчаў культурны пласт, дзякуючы пэўным асаблівасцям, захаван і арганічныя вырабы — з рогу, косткі, бурштыну, дрэва, кары, што дае значна больш інфармацыі даследчыку. Сярод такіх унікальных помнікаў знаходзяцца паселішчы Крывінскага тарфяніка, найперш Асавець 2 і Асавець 7, размешчаныя на мяжы Бешанковіцкага і Сенненскага раёнаў Віцебскай вобласці [Чарняўскі, 1997а; Чарняўскі, 1997б; Чарняўскі, 2008; Charniauski, Charniauski, 2011]. У іх культурным пласце, перакрытым

слоем торфу, выяўлена больш за тысячу касцяных і рагавых прыладаў працы, побыту і зброі [Чарняўскі, 2007].

Сярод знаходак з арганікі на паселішчах Крывінскага тарфяніка прыкметнае месца займаюць касцяныя рыбацкія кручкі, прадстаўленыя цэлымі вырабамі, абломкамі, нарыхтоўкамі, пашкоджанымі нарыхтоўкамі і лішэкавымі фрагментамі майстравання (мал. 1). На сённяшні дзень на паселішчах мікрарэгіёна такіх артефактаў выяўлена 42. Найбольш распаўсюджанымі кручкамі з'яўляюцца U-падобныя з цвікападобнай галоўкай (мал. 1, 2—4), у адным выпадку маецца U-падобны з адтулінай у галоўцы для фіксацыі лескі (мал. 1, 5). Для іх вырабу выкарыстоўвалася даволі складаная мадэль майстравання, якая рэканструявалася шэрагам даследчыкаў, у тым ліку і аўтарам дадзенага артыкула [Гурына, 1991; Чарняўскі, 2004].

Пасля тэарэтычнай рэканструкцыі было вырашана перайсці да практычнай апрабачцы яе вынікаў. Асноўнай мэтай эксперыменту стала вызначэнне працаёмкасці працэсу і працягласці яго ў часе, што сумарна раўнялася б ацэнцы каштоўнасці кожнага асобнага экзэмпляра гэтай прылады для тагачасных іх уласнікаў.

Было вырашана паспрабаваць змайстраваць абедзве асноўныя формы кручкоў, якія сустракаліся на паселішчах Крывінскага тарфяніка — з цвікападобнай галоўкай і галоўкай з адтулінай.

Крамянёвыя прылады былі змайстраваны В. Ашэйчыкам, за што яму выказваем асобную падзяку. Першапачаткова аўтару артыкула быў прапанаваны даволі вялікі набор крамянёвых вырабаў, аднак у выніку ў

* Артыкул падрыхтаваны ў рамках выканання праекта БРФФД—ДФФДУ № Г11К—133 «Палеаэканоміка насельніцтва лясной зоны Украіны і Беларусі: археалагічныя рэканструкцыі і мадэляванне» (2011—2013 гг.).

працы выкарыстоўваліся толькі наступныя: рэтушны разец на нерэгулярнай пласціне (мал. 2, 1), рэтушны разец на адшчэпе (мал. 2, 2), адшчэп падскарыністы нерэтушаваны (мал. 2, 3), камбінаваны скрабок-праколка (мал. 2, 4). Для іх вырабу быў выкарыстаны крэмень з крэйдавых кар'ераў каля пасёлка Краснасельскі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці, які апрацоўваўся ўдарнай тэхнікай з дапамогай каменнага адбойніка.

Уласна працэс майстравання касцяных рыбацкіх кручкоў складаўся з пяці этапаў.

1 этап. Падбор зыходнага матэрыялу і яго падрыхтоўка

Інструменты: рэтушны разец на нерэгулярнай пласціне, адшчэп падскарыністы нерэтушаваны. Абодва яны выкарыстоўваліся ў якасці нажа і скоблі.

У якасці зыходнага матэрыялу для майстравання была выбрана бедраная костка хатняй свінні (мал. 4, 1). Першапачаткова яна была ачышчана ад мясных і тлушчавых парэшткаў. Пасля гэтага праводзілася працяглае выварванне ў адкрытым начынні ў слабакіпячай і блізкай да кіпення вадзе, каля чатырох гадзін. У выніку атрыманы гатовы да апрацоўкі матэрыял з адносна аб'ястлушчанай паверхняй.

2 этап. Стварэнне першаснай нарыхтоўкі

Інструменты: рэтушны разец на нерэгулярнай пласціне, рэтушны разец на адшчэпе, адшчэп падскарыністы нерэтушаваны. Разец на пласціне выкарыстоўваўся для афармлення кальцавых прапілаў рэтушаванымі краямі, найперш з участкам негатыва разцовага скола. Разец на адшчэпе выкарыстоўваўся для афармлення раўчукоў-прарэзаў, якімі афармлялася будучая пласціна. На фінальнай частцы афармлення прарэзаў выкарыстоўваўся падскарыністы адшчэп.

Асноўным метадам атрымання першаснай нарыхтоўкі на паселішчах Крывінскага тарфяніка было драбленне косткі каменным ударнікам на фрагменты. У нашым выпадку, праз абмежаванасць толькі адным экзэмплярам косткі, была абраная іншая тэхналогія, больш характэрная для мезалітычнага часу. Напачатку па кальцавых прапілах, зробленых разцом на пласцінцы, аддзяляліся эпідзізы. Пры выдаленні першага з іх было вырашана паспрабаваць, не прапілаваўшы ўсю тоўшчу косткі наскрозь, адбіць эпідзізу каменем. Мэта была дасягнута пасля трох удараў, аднак адначасова з'явілася доўгая прадоўжная трэшчына на адной з бакавінаў, што абмежавала далейшы выбар

падыходзячага ўчастка для афармлення пласціны. Другі эпідзізу для эканоміі часу быў выдалены з дапамогай звычайнай пілы па металу. Атрыманая падцыліндрычная трубка падзялялася на асобныя сплюшчаныя пласціны прадоўжнымі прарэзамі з дапамогай разца на адшчэпе і нерэтушаванага адшчэпа (мал. 4, 2). Для таго, каб канаўкі-прарэзы атрымліваліся адносна роўнымі і паралельнымі, выкарыстоўваліся спадручныя «лінейкі», у прыватнасці расшчэпаная палка (мал. 4, 3). Пры вырабе першай нарыхтоўкі працэс аддзялення праводзіўся выключна прарэзаннем насрозь, у другім выпадку завершаная была толькі адна «канаўка», другую недарэзалі на міліметр — два (мал. 4, 4). Пасля гэтага была спроба выбіць будучую пласціну каменем з пасярэднікам у выглядзе дошчачкі, пастаўленай тарцом. У выніку костка трэснула папярок (мал. 4, 5). Так як першапачаткова пласціна рыхтавалася для невялікага накіначкі гарпуна, большага фрагмента усё яшчэ было дастаткова для вырабу другога рыбацкага кручка. З чым звязваць гэтыя два выпадкі ламання косткі — з непрадуманым месцам удару, тэхналогіяй, блага абраным інструментам або асаблівасцю структуры косткі — пакуль не высветлена.

У выніку мы атрымалі дзве першасныя нарыхтоўкі у выглядзе пласцін з неапрацаванымі краямі, якія ўтрымліваюць сляды сустрэчнага прапільвання і праразання. Менавіта з гэтага этапа можна адлічваць уласна працэс майстравання кручка.

3 этап. Афармленне нарыхтоўкі (пласціны)

Інструмент: рэтушны разец на адшчэпе, выкарыстоўваліся пераважна грані негатыва разцовага скола, а таксама кромка разца.

На дадзеным этапе першаснай нарыхтоўцы надавалася вызначаная форма. Адна яе прадоўжная бакавіна супадала са знешняй паверхняй ножкі будучага кручка, а тарцавая закругленасць — афармляла патыліцу (варыянт без часовай рукаяткі для трымання нарыхтоўкі). Таксама вызначалася і агульная таўшчыня кручка — прадоўжным скабленнем паверхні пласціны пад час выраўнівання. Тэхнічна этап з'яўляецца самым простым і хуткім — паверхня і бакавіны пласцінак акуратна абскобліваюцца да неабходных памераў.

4. этап. Афармленне адтулін паддзева і мацавання лескі (мал. 5, 1—3)

Інструмент: камбінаваны скрабок-праколка.

Пры майстраванні кручка з цвікападобнай галоўкай рабілася толькі адна адтуліна, якой афармляўся паддзеў. Яна выраблялася

шляхам двухбаковага сустрэчнага пракручвання/прасвідроўвання. Канчатковы дыяметр склаў 5 мм. Адлегласць паміж свідравінай і ніжнім краем нарыхтоўкі адпавядае таўшчыні кручка ў раёне паддзева (для вырабу без часовай рукаяткі). У выпадку кручка з галоўкай з адтулінай для мацавання лескі на нарыхтоўцы афармляліся дзве свідравіны, пры гэтым другая, для прывязвання, мае меншыя памеры. Варта адзначыць, што працоўныя грані і самы кончык вастрыя праколкі досыць хутка заломваліся, вынікам чаго станавіўся большы дыяметр кожнай наступнай зробленай ім адтуліны. Характэрная прыкмета такога пракручвання — скіраваны пад прамым вуглом да прадоўжнай восі прылады плыткія шырокія негатывы на яе брушку (мал. 2, 4).

5 этап. Выдаленне лішкавага фрагмента

Інструмент: рэтушны разец на нерэгулярнай пласціне, рэтушны разец на адшчэпе, адшчэп падскарыністы нерэтушаваны. Разцы выкарыстоўваліся на пачатковых этапах, па меры заглыблення прарэзаў і памяншэння іх шырыні больш прыдатным станавіліся кутнія ўчасткі лёзаў нерэтушаванага адшчэпа.

Лішкавы фрагмент — падтрохкутны або трапецыяваты у плане ўчастак нарыхтоўкі, ніжні кут якога вызначаны адтулінай, афармляючай паддзеў, доўгая бакавіна — лініяй, якая супадае з будучай унутранай паверхняй ножкі, а кароткая — лініяй, якая афармляе бародку джала (мал. 3, 2). Трэцяя лінія супадае са знешняй бакавінай уласна пласціны-нарыхтоўкі. Па пазначаных лініях і праводзілася выдаленне лішкавага фрагмента шляхам двухбаковага праразання (мал. 5, 4, 5). У выпадку, калі прарэзы не сутыкаюцца, на ім застаецца дробны ўчастак са слядамі выверліны (мал. 1, 9, 10, 12), у іншым выпадку ўтвараецца востры кут (мал. 1, 11; 5, 8). У археалагічным матэрыяле паселішчаў Крывінскага тарфяніка найбольшая колькасць знойдзеных пашкоджаных нарыхтовак фіксуе момант аддзялення такіх лішкавых фрагментаў па незавершаных прарэзах. Таму мы пастараліся мінімізаваць падобную рызыку і двухбаковыя раўчкі праразалі наскрозь, прынамсі ў месцы афармлення бародкі (мал. 5, 7). На ўнутранай частцы ножкі таўшчыня заставалася настолькі мінімальнай, што адламванне не падвяргала будучы выраб ніякай небяспецы.

6 этап. Канчатковая апрацоўка прылады

Інструмент: рэтушны разец на адшчэпе, падскарыністы адшчэп нерэтушаваны.

Нарыхтоўкі амаль завершаных кручкоў прадоўжна абскобліваліся, пад час чаго згладжваліся ўсе няроўнасці на паверхні. Адначасова тым жа спосабам канчаткова выводзілася таўшчыня ножкі і паддзева, афармляліся бародка і галоўка, падвастралася джала паддзева. У выпадку з кручком з адтулінай для фіксавання, пасля канчатковай даводкі ножкі, галоўкі, паддзева з бародкай, па двухбаковай прарэзцы была выдалена часовая рукаятка і зноў жа прадоўжным скабленнем аформлена патыліца вырабу (мал. 5, 6).

* * *

Такім чынам намі была апрабавана рэканструкцыя працэсу майстравання двух варыянтаў рыбацкіх кручкоў, характэрных для паселішчаў сярэдняга неаліту — бронзавага веку Крывінскага тарфяніка.

Папярэднія высновы:

Хутчэй за ўсё тэрмічная апрацоўка для размякчэння паверхні косткі (трымання над адкрытым агнём, разаграванне ў кіпячай вадзе, закопванне ў попел) не прымянялася. Нарыхтоўкі малага памеру вельмі хутка састываюць, а пакуль яны гарачыя, іх амаль немажліва трымаць у руцэ. Працяглага вымачвання ў вадзе для паляпшэння апрацоўкі крамянёвым інструментам дастаткова, пры гэтым па адносным высыханні костку варта зноў акунаць на пару хвілін.

Рэтушаваныя бакавіны наяўных крамянёвых прылад аказаліся малапрыдатнымі пры вырабе кручкоў. Толькі найбольш вузкія (у сячэнні) з іх выдаліся прыдатнымі пры адпільванні эпифіза косткі. Магчыма гэта звязана з недасканаласцю скарыстання тэхналогіі размякчэння сыравіны, а таксама з даволі стромкім характарам самой рэтушы. Зручнымі для скаблення выдаліся нерэтушаваныя грані негатываў разцовых сколаў. З тыпалагічна вызначальных прылад мэтаваму выкарыстанню адпавядала толькі праколка для афармлення адтулін і, на некаторых этапах майстравання, разцы. Варта адзначыць хуткасць зношвання працоўнага вастрыя праколкі — праз трычатыры зробленыя адтуліны выкарыстанне яе для вырабу кручкоў ужо немагчымае. Трэба заўважыць, аднак, што высновы па крамянёвым інструменце ў дадзенай працы маюць першасны характар, бо аўтар быў абмежаваны толькі невялікім наборам артэфактаў гэтага віду.

Калі лічыць ад пачатку трэцяга этапу, то час майстравання першай прылады склаў каля дваццаціпяці хвілін, а другой — крыху больш пятнаццаці хвілін. Зыходзячы з неспрактываванасці аўтара, адсутнасці выбару як сярод зыходнай сыравіны, так і сярод крамянёвых прылад, можна зрабіць дапушчэнне, што жыхары

крывінскіх паселішчаў маглі скарачаць гэты час да дзесяці — пятнаццаці хвілін. Як вынік выраб рыбацкіх кручкоў паўстае даволі шэрагавым для першабытнага майстра працэсам, які не займаў шмат яго часу і высілкаў.

Гурина Н. Н. Некоторые общие вопросы изучения древнего рыболовства и морского промысла на территории СССР / Н. Н. Гурина // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита — раннего металла в лесной и лесостепной зоне Восточной Европы — Ленинград, 1991. — С. 5—24.

Чарняўскі М. М. Касцяныя і рагавыя вырабы на паселішчах Крывінскага тарфяніка (неаліт-бронзавы век) / М. М. Чарняўскі. — Мінск: Беларус. навука, 2007. — 77 с.

Чарняўскі М. М. Нарвенская культура / М. М. Чарняўскі // Археалогія Беларусі: Т. 1: Каменны і бронзавы вякі. — Мн.: Беларуская навука, 1997а. — С. 190—205.

Чарняўскі М. М. Паўночнабеларуская культура / М. М. Чарняўскі // Археалогія Беларусі: У 4 т.: Т. 1. Каменны і бронзавы вякі. — Мн.: Беларуская навука, 1997б. — С. 311—329.

Чарняўскі М. М. Выраб рыбацкіх кручкоў на стаянках Крывінскага тарфяніка (позні неаліт — ранні бронзавы век) / М. М. Чарняўскі // Гістар.-археал. зб. — 2004. — № 19. — С. 31—35.

Чернявский М. М. Асавец 7 — новое поселение Кривинского торфяника / М. М. Чарняўскі // Человек. Адаптация. Культура — М., 2008. — С. 374—388.

Charniauski Max. M. The excavation of Kryvina peatbog settlements in northern Belarus between 2000 and 2009 / Max. M. Charniauski, Mich. M. Charniauski // Archaeologia Baltica. — Klaipėda, 2010. — № 14. — P. 100—119.

М. М. Чарнявскі

КОСТЯНЫЕ РЫБОЛОВНЫЕ КРЮЧКИ: ПОПЫТКА РЕКОНСТРУКЦИИ

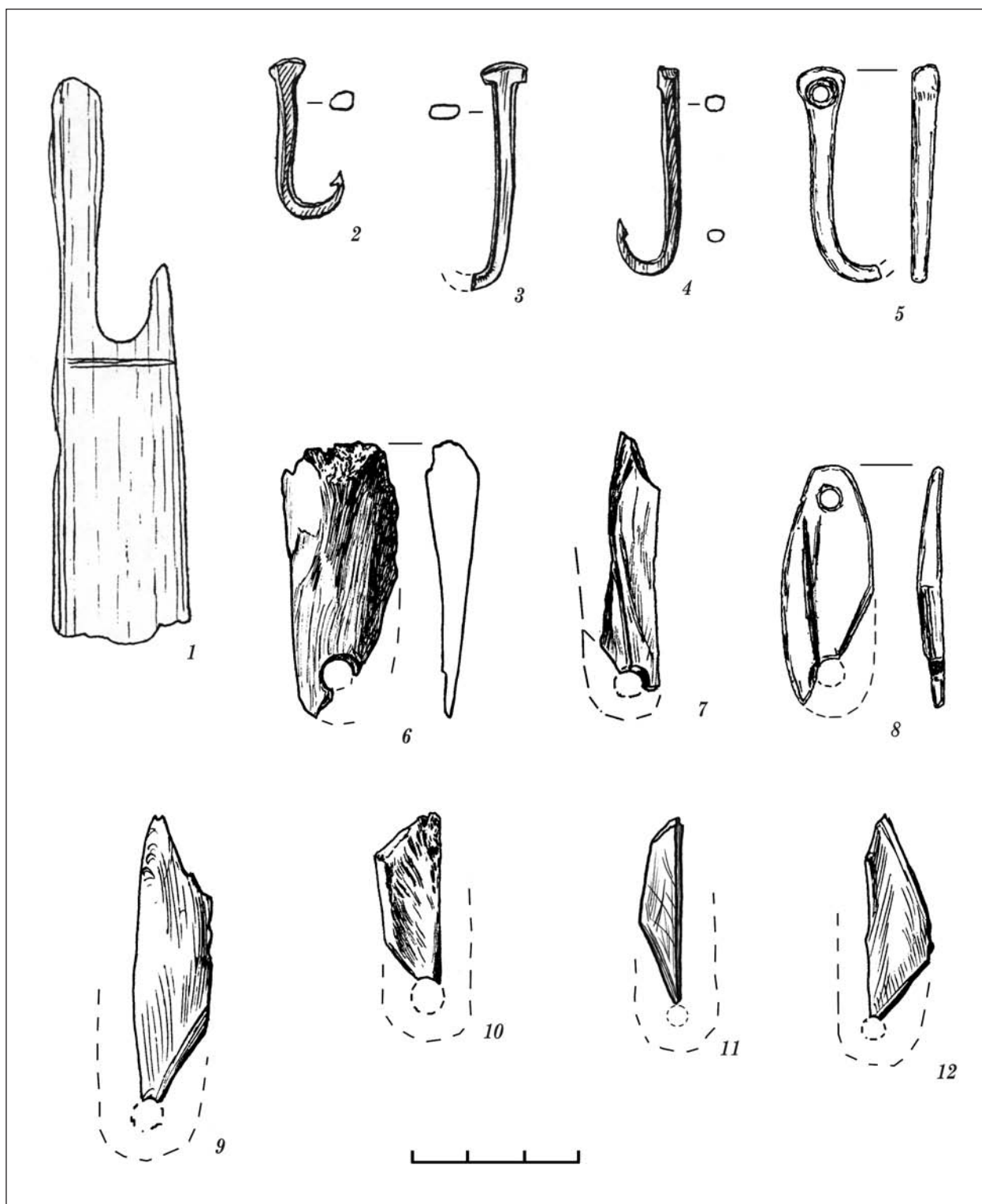
Большинство археологических памятников эпохи неолита бронзы с территории Беларуси содержат в своих культурных напластованиях только керамические и кремневые изделия. Только незначительная часть памятников со специфическими геоморфологическими свойствами почвы содержит остатки изделий из материалов органического происхождения.

В статье рассматриваются костяные изделия — рыболовные крючки из поселений Асавец 2 и Асавец 7. Также предложен вариант реконструкции способов их изготовления с привлечением методов экспериментальной археологии.

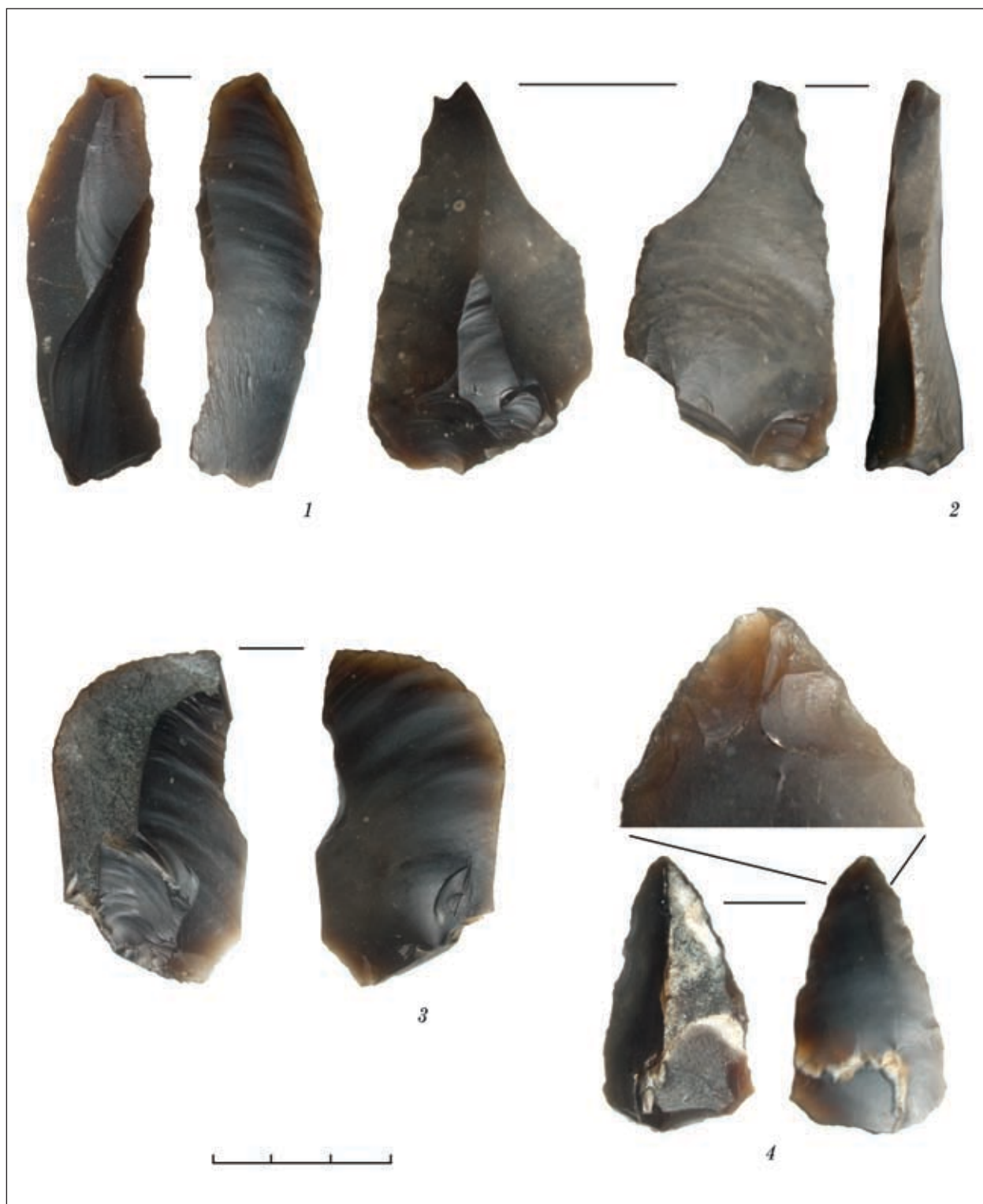
M. Charniauski

THE BONE FISH-HOOKS: RECONSTRUCTION ATTEMPTS

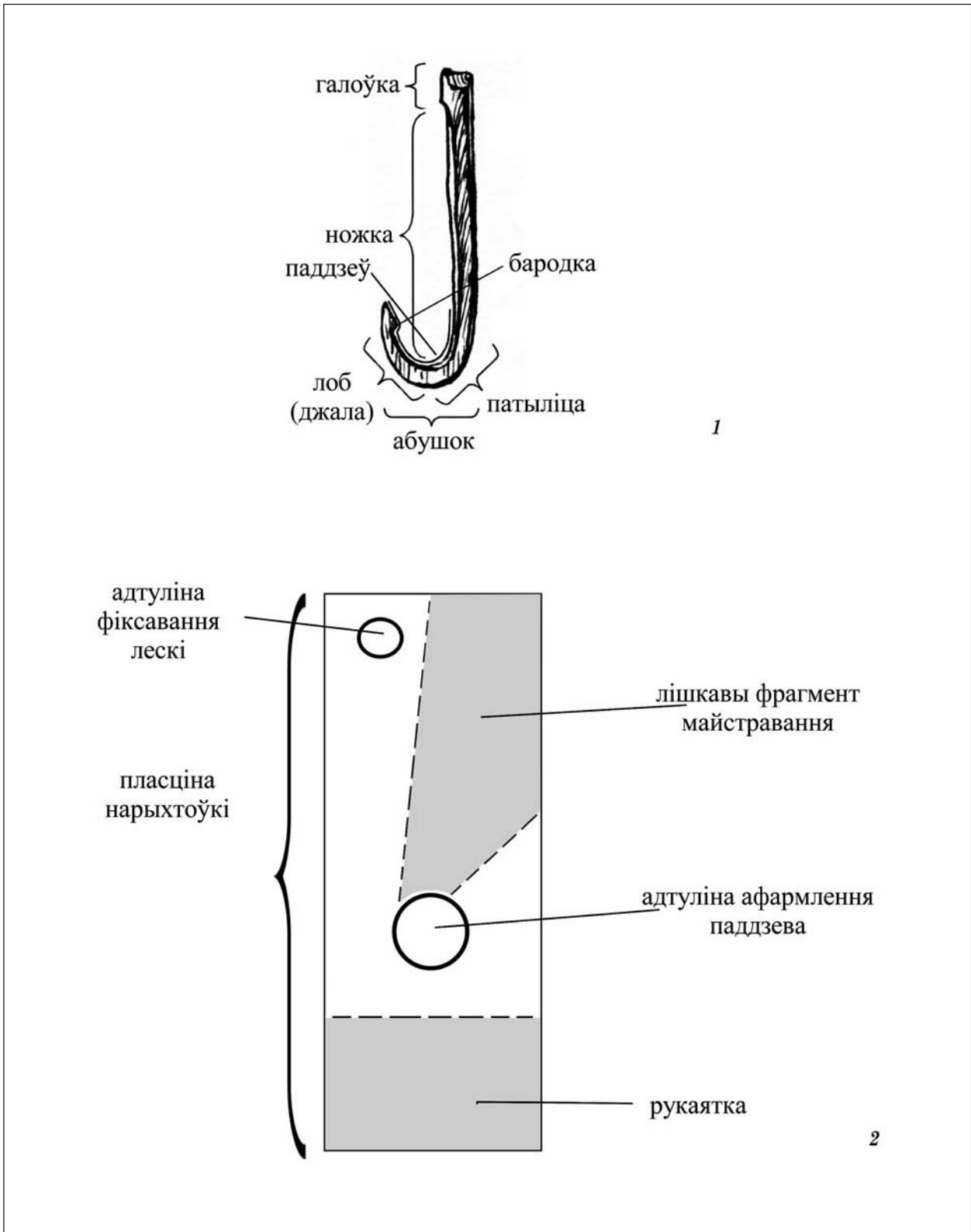
Most archaeological sites from Belarus dated as the Neolithic and the Bronze Age contain in their occupation layers just ceramic and flint artifacts. Only a small part of the sites with the specific geomorphology hold remnants organic origin products. The paper considers bone products — fish-hooks from settlements Asavets 2 and Asavets 7 and a variant of reconstruction methods for their manufacture, involving methods of experimental archeology.

Мал. 1. Крючки рыбацькія (2—5), нарыхтоўкі (1, 6, 8, 9) і лішчавыя фрагменты майстравання (7, 10—13) з паселишча Асавец 2

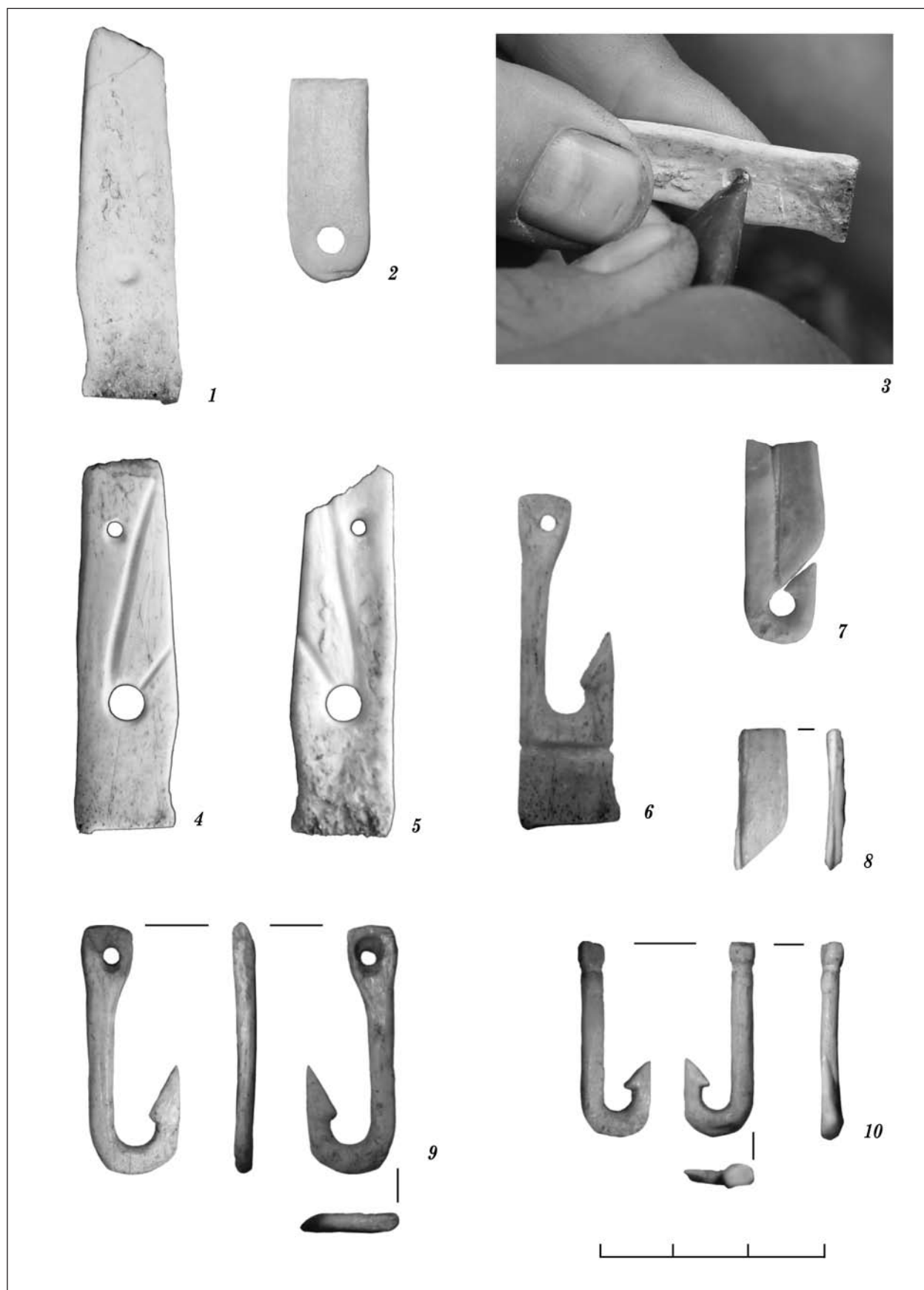
Мал. 2. Рэплікі крамнёвых прылад, якія выкарыстоўваліся пад час рэканструкцыі вырабу кручкоў. 1 — рэтушны разец на нерэгулярнай пласціне; 2 — рэтушны разец на адшчэпе; 3 — адшчэп падскарыністы нерэтушваны; 4 — скрабок-праколка

Мал. 3. Складовыя часткі кручка (1) і нарыхтоўкі кручка (2)

Мал. 4. Зыходная сыравіна (1) і этап стварэння першаснай нарыхтоўкі (2—5)

Мал. 5. 1—3 — афармленне адтулінпаддзева на нарыхтоўках; 4, 5, 7 — выразанне лішкавага фрагмента; 6 — нарыхтоўка перад выдаленнем рукаяткі; 8 — лішкавы фрагмент ад кручка з цвікападобнай галоўкай; 9, 10 — завершаныя вырабы